

СВЕТЛОЗАР ЖЕКОВ

Директор на Националния център за книгата

ЩО Е НАЦИОНАЛНА ПОЛИТИКА ЗА КНИГАТА И ИМА ЛИ ТЯ ПОЧВА У НАС?

Уважаеми колеги,

Аз няма да ви занимавам с това какво сте постигнали вие – благодарна тема, върху която се е потрудил Георги Цанков и който ще говори след мен. Аз ще се опитам да направя *не-емоционална* равносметка на онова, което се опитахме да решим с вас след прегледа на състоянието на българския книжен сектор, направен професионално от дълбоко уважавания от мен експерт от Великобритания г-н Дейвид Кингам. Като един от вас, но и като служител на Министерството на културата, а и като мечтател за онова време, когато държавата няма да има нужда от *шапки*, а от *глави*, се чувствам длъжен да ви кажа цялата *моя* истина. На първо място като директор на Националния център за книгата, на второ – като представител на книжовната общност в диалога ѝ с държавата и, на трето място – като литератор – критик, преводач, журналист и издател. Сигурен съм, че тя ще хареса на едни, а други ще настрои срещу мен и първите. Но аз съм готов да понеса упреците на вторите, ако ги има и са аргументирани, защото освен с всичко друго, с което *Обединените демократични сили* днес закономерно управляват страната ни, ние дойдохме във властта, за да я упражняваме "прозрачно" и "диалогично". А това означава координиране на администрацията по отношение националните приоритети на програмата на правителството 2001-ва, разширяване на диалога с общностите, свързани с тези приоритети и изграждане на стратегия за развитие и план за действие с всяка една от тях, които да доведат до желан и планиран резултат. Проста, дори бих казал, ясна математическа формула и за хора със средно образование. Уви! – в условията на преход еднакво опасни се оказват както устойчивите средни нива на старата администрация, така и новосъздадените повисши. Едните – поради устойчивата им съпротива на всичко ново, даже и без оглед на политическия му цвят, а другите – поради неопитност, незнание или спасително желание да се придържат към установените от години норми на администриране, позволяващи им временно да скрият онова, което общността и обществото рано или късно разбират – т.е. неспособността им да отговорят на обществените и държавническите потребности на новото време.

Вече сигурно съм омръзнал на неприятелите и повече на приятелите си с едно и също твърдение:

БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА СЕ НУЖДАЕ ОТ БЪЛГАРСКАТА КНИГА, А НЕ БЪЛГАРСКАТА КНИГА ОТ БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА.

"Изтичането" на интелектуален елит в най-новата ни история е достатъчен повод за размисъл в тази посока. А в предишни години – емигрирането на творци на словото и мисълта като Цветан Тодоров, Юлия Кръстева, Димитър Инкьов, Петър Увалиев, Христо Явашев – Христо и не малко други, които се осъзнават по-малко българи и повече принадлежащи на страната, на чийто език пишат, е красноречиво доказателство за това, че във времето на световната глобализация, националният творчески потенциал може да бъде "купен" или

"продаден", както се купуват и продават нови технологии или дори стари, за да не пречат на новите. Във време на икономически трудности, естествено следващи пладнешкия комунистически грабеж на националното ни богатство, след пропуснатото *"едно поколение време"* следва да се замислим – *кое е по-ценно – книгата или парите?* Въпросът е двупосочен – и към държавата, и към издателите, и към авторите и преводачите, и към всички, свързани с разпространението, представянето и съхранението на българската книга. Зле-разбиращият "пазарен механизъм" показва и "добрите", но и лошите си страни за книгата. Книгоиздаването първо се отърси от натрапчивото държавно присъствие, държавните издателства загинаха или бяха погълнати от пазарната стихия. Но след първоначалния частно-издателски бум, от две години насам, след рязкото намаляване на покупателната способност на населението и тиражите, се оказа, че книжният сектор някак прибързано *се е заравнал от сръзването на пълната връв с държавата* в предишните години на икономически възход за него. Книжната индустрия и свързаните с нея сектори се оказаха в "икономическа" изолация от процеси като приватизацията и приравнението с всички други производители и търговци при данъчната реформа. Но нека разгледаме този процес в дълбочина. Ще се спра главно на книгоиздателите – откъде дойдоха те? Като изключим многото случайни, които обаче не дават повече от няколко процента от общата книжна продукция, големите издатели дойдоха от бившите държавни издателства – професионалисти с хуманитарно или друго висше образование, редактори, преводачи, автори. По време "държавно" в редакциите бяха подтискани техните либерални мнения, преценки и реакции. Икономическият бум в книжната индустрия се дължи най-вече на тези хора, които много добре знаеха какво липсва на българския читател, какво умишлено не беше включвано в книжната карта на България. В естествения си стремеж към децентрализация и отказа си от "държавната ясла", те (всъщност, ние) попаднахме в собствения си капан.

При децентрализацията, за която мечтаехме и продължаваме да мечтаем, издателите загубиха централизираното книгоразпространение. Какво то е обслужвало е без значение – то беше прекрасно организирано, защото отговаряше на нуждите на системата. То информираше, продаваше, правеше опашки за книги... Това не е носталгия, защото още помним как се претопяваха тиражи, за да свърши изданието уж поради търсене, и втори и трети и пети тираж, помним уви! – и как, за да си купим търсена книга, трябваше да си я платим в "подаръчен" комплект с няколко по-скъпи соц-глупости. Слава Богу, че това време е в преизподнята! Но какво стана с държавата? Издателите облекчиха държавата от несвойствената ѝ функция да разпространява мисъл, знание и духовност, а държавата на свой ред им се отплати като измъкна изпод краката им системата си на разпространение. Оказа се, че в тази държава, освен общността и нейния избраник – министърът на културата – няма друг, който да разбере, че това е удар срещу духовността, по-страшен от много други, далеч по-огласени непопулярни мерки на реформата. И никой всъщност не изрече, че да продаваш книжарниците за пари е все едно да продаваш стойностни книги на "Вторични суровини". Във България след 1989 год. имаше достатъчно грамотни и инициативни хора, които да създадат издателската индустрия. Те инвестираха в родината си, а не в САЩ интелекта, знанията, способността и находчивостта си. За съжаление не се намериха такива, които да инвестират в книготърговската мрежа – по правило червените пари се инвестираха в оръжие,

петрол, зърно и пр., но най-малко в книги и свързани с тях дейности. По едно време червеният ариегард на мутрите се опита да инкасира издателския бизнес, но като видяха, че боят при рекета е повече от парите, сами се отказаха. Така или иначе в книгоразпространението никой не инвестира, а закъснелите опити на издателите да направят едно ТКЗС от 40 кооператори с по 5 000 долара само за приватизацията на една атрактивна книжарница на "Алабин" и "Витошка" – позната като "руската на Бояджян" – някогашният ѝ изключителен управител, се оказаха безуспешни пред "вездесщото кюфте на "Макдоналдс", според сполучливия израз на Рони Вагенщайн. Той вероятно ще ви разкаже повече за *"сделката на века"*. Но да се върнем към сериозното – във всеки учебник по инвестиции са определени кои са реалните активи на една държава, т.е. кое формира националното ѝ богатство – земя, природни изкопаеми, постройки, съоръжения, машини и пр., и – далеч не на последно място – **знания!**

Държавата в момента се освобождава от книжарниците – от *несвойствена собственост* – като я изважда обаче от *свойствения ѝ смисъл на съществуване*.

Какво е една държава без знание, опит и мъдрост, натрупвани с поколения чрез книгите? Какво е една държава в процес на загуба на националната си идентичност, поради невъзможност българските книги да достигат до българските си читатели в страната, пък камо ли в чужбина? Какво е една държава, когато и най-лошият Макдоналдс е по-привлекателен от най-добрата книжарница или библиотека? Тази държава – уви! е лесна плячка на всякакви чужди на България и българщината интереси, включително и на трайния исторически обусловен и жив национализъм на много от съседите ни. Бяхме забравили след Тато за вицове, но покрай абсурдното му продължение на Балканите в лицето на Милошевич, се роди един прекрасен виц за взаимопроникването на балканските култури: *Защо пуснал американският пилот бомбата над Горна Баня? Ами защото чул отдолу сръбска музика!* Страхувам се, един Божи ден подобна на тази *интелигентна ракета*, както евфемистично технократите наричат средството за унищожение, да не се окаже, че е разбила само един покрив, ами е взривила цялата, съзиждана от векове, къща на българското мироздание. Лишавайки се от свободния, неограничения и облекчен достъп на всички до книгата, държавата всъщност се разделя с надеждата си за просперитета. Никоя реформа би била възможна без **знанието**. Колкото по-трудно-достъпно го прави държавата заради другите трудности, които е онаследила, толкова по-малко успех ще има в реформата. Не може да искаш европейско мислене от средно-статистическия гражданин, който слуша само сръбско-гръцко-българско-турска чалга на цената на една ракия, очаквайки, че той ще предпочете последната в града (за селата и не става дума) книжарница, в която да си купи стойностна книга на цената на отлежало шотландско уиски. За него това са глезотии, най-много да си го позволят за романтична едnodневка за умрялата от скука жена, или за учебника по зоология за сина, който тази година е нов. Загубата на духовност е загуба на национален капитал и колкото по-скоро **шапките** прекарат през **главите** и придружаващите ги тела тази, исторически многократно доказвана истина – за връзката на книгата с разпространението ѝ, сиреч на индустрията, която е отличник на реформата, и обърнат внимание на средностатистическия чиновник от съответните ведомства, под чиято власт се намират сега все още

неразпродадените книготърговски обекти, че продажбата им чрез запазване предмета им на дейност е национален приоритет, и ако това – шапките, главите и пр. го спазят, може и да не се случи най-страшното – **да си купуваме кюфтета** – без значение дали ще са хамбургери или биг-мак – **вместо книги**. Но нека се върнем на темата – за държавата и книгата.

Ако отделих толкова време за разрушеното книгоразпространение и неадекватната на националните интереси приватизация на книготърговските обекти, то е защото това е един от най-болните въпроси в сектора. Излишно е да казвам че Министерството на културата и Националният център за книгата винаги са защитавали тезата за запазване предмета на дейност на книготърговските обекти. Но съм длъжен да кажа и истината, която всички знаят – защитниците на този национален приоритет се оказаха *по-неми* от *глухите* му отрицатели. В резултат се получи поредната *"пантомима на прехода"* – *Къде, за риба ли? Не, бе – за риба!* Е, на думи – уж всички се борим за една кауза, всички като ги слушаме и като ни слушат *са* и *сме* за образованието, културата, за улеснения достъп до знанията, за съхраняването и развитието на духовността, а в същото време, не ние – някакви невидими административни *"Касъри"*, ама от лошите – или забравят какво са обещали, или вършат точно противоположното. И след това отново се усмихват пред камерата или се почесват пред микрофона, или просто си се крият в мишите си дупки, в мечите си бърлоги или в лъвските си дворци. Българската държава направи много, за да могат чуждите издатели да продават в България своите стоки, нещо повече стана новина в световните хроники за борба с пиратството на интелектуална собственост и това е похвално. Но какво *нашата си държава* прави за *нашите си издатели* – за равнопоставеността им в пазарния океан от информационни носители, с какво допринася поне да им даде шанс в състезанието между духовност, масова култура и пазарни интереси!?

Хората на словото и книгата добре разбират трудностите на прехода – просто са несравнимо по-интелигентни от някои соц.озвучени кресльовци от театралната сцена, на които им е по-лесно да се разделят със *заслужилото* или *народното* си звание, отколкото с факта, че им отнемат житейската роля на пожизнени *"гости на държавната трапеза"*. Личностите от книжовния сектор, е, – с малки изключения! – не се нуждаят нито от ласкателства, нито от соц-потупване по рамото, нито от благодеяния. Издателите, без да са преуспели, са икономически самостоятелни, авторите, дори и бедни, са запазили гордостта си и не се вайкат за подаяния от държавата, преводачите са се примирили с идеята *"да работиш за лудо, отколкото да седиш"* поради това че издателите не плащат според труда и приноса им, редакторите, доколкото ги има, са благодарни че все още се сещат за тях, книготърговците си траят, библиотекарите се чудят кога ще дойде и тяхното време – да имат и книги, и пари, и световните технологии да им заменят картончетата и пр. и пр. И като резултат – общността като цяло, макар да е национално по-значима от българските футболисти, тежкоатлети или художествени гимнастички, остава по-неозвучена в общественото пространство и като че ли по-неидентифицирана като национален капитал в държавното мислене, ако може да има такъв термин. От там като че ли идват и повечето беди в несъстоялия се досега позитивен диалог с държавата.

Ако сложим от едната страна на везната книжовната общност, Министерството на културата и Националният център за книгата, а от другата – всичко останало, оказало въздействие за несъстояването на продуктивния диалог, ще се убедим, че везната априори е наклонена към ведомства, нямащи нищо общо с книгата, но разполагащи с повече власт, която ние нито можем да контролираме, нито да ограничим. Министерствата на промишлеността и на финансите, които са вече нарицателни в нашата общност, се оказаха непробиваеми както за професионалните, така и за обществените мнения. Непрекъснато ни се повтаря едно и също – не може да има преференции, не може да има нещо различно от общия модел и пр., и пр. чиновнически глупости, които ни отвещат в задънената улица на тяхното улеснение, а не на просперитета на държавата. И забележете – това се случва винаги на средните нива – началник на управления или отдели, и рядко – зам.министри. И нито една среща при толкова сериозни проблеми в сектора със съответните министри!? Задавам си въпроса, ако общността беше успяла да се консолидира по-успешно в исканията си с Националния център за книгата и Министерството на културата, нямаше ли ефектът на несъстоялия се диалог с държавата да бъде по-положителен? За мен – отговорът е "да"! Но, уви, както в общността, така и в министерството се намират хора, които да смятат, че зад каквито и да било искания, критики или предложения на общността, стои моята скромна личност, а истината е, че пред проблемите вътре и вън от общността в отношенията с държавата, никой не би следвало да си заравя главата в пясъка като австралийската птица от възрожденския буквар, ами по-добре е да си запретне ръкавите и да навакса пропуснатото време, разпределено до 2001-ва.

Администрацията, сиреч държавата, е най-тромащото нещо, което въобще някога съм си представял – *и докато го каже, и охлювът се шмугне във храстите*, – особено пък, идвайки от частния бизнес, където изразът "времето е пари" въобще не е измислен – уви, моят двегодишен опит, споделен като резултати с много от вас, доказва печалната истина, която просто бледнее пред бързия ход на времето по отношение на книжния сектор.

Срязвайки пъпната връв с бившата социалистическа държава, книжовната общност се надяваше и продължава да се надява, че българската книга и нейните сътворители, ще бъдат достойни партньори в диалога с новата демократична и пазарно-ориентирана държава.

Семинар "Преглед на националната политика за книгата" с участието на експертите на Съвета на Европа проф. д-р Хартмут Валравенс и Дейвид Кингам, представители на изпълнителната власт, парламента и книжната общност. (Хисар, 1999 г.)